

Arhitektura secesije u Subotici i njena revitalizacija

Mr Kata Martinović Cvijin

kustos u Međupštinskom zavodu za zaštitu spomenika kulture u Subotici

Izlaganje sa znanstvenog skupa —
72.014(497.1 Subotica)»18/19«

Sveukupno arhitektonsko nasleđe Subotice dugi je niz godina bilo zapostavljeno i zapušteno. Pod izgovorom besparice, nezainteresovano se posmatralo, čak nije ni primećivalo kako propadaju arhitektonska ostvarenja izuzetne vrednosti i lepote. Išlo se dotle da je generalnim urbanističkim planom predviđeno rušenje celokupnog istorijskog središta ovoga panonskog grada. Srećom, zbog pominjane besparice ovako *ambiciozni* planovi gradskih planera nikada nisu realizovani.

Tokom 1980. godine formira se u gradu Međupštinski zavod za zaštitu spomenika kulture koji odmah donosi privremeni akt stavljanja pod zaštitu Zakona celokupnog gradskog jezgra, i to prema granicama određenim urbanističkim planom. Tim aktom onemogućeno je dalje rušenje i devastiranje zgrada. Istovremeno se pristupilo i velikoj obnovi fasada i rekonstrukciji objekata u ovoj zaštićenoj zoni bez obzira na to iz koje epohe i sa kojim su stilskim karakteristikama zgrade izgrađene. Prioritetno mesto u tako velikoj i sveobuhvatnoj obnovi grada, ipak zauzima arhitektura secesije, koja je u većini slučajeva proglašena za spomenike kulture najviše, A kategorije.

Arhitektura secesije u Subotici je *treća generacija* stambene i javne arhitekture grada. U prvu se generaciju može uvrstiti redak provincijski barok veoma skromnih dimenzija i oblika koje su za svoje potrebe podizali vlasnici okolnih poljoprivrednih dobara-salaša, kao i u to doba još veoma retki trgovci. Prava *gradogradnja* Subotice započinje sa drugom generacijom zdanja građenim u stilu klasicizma i eklektike od polovine XIX veka do njegovog kraja. U ovom vremenskom periodu se naglo razvija trgovina poljoprivrednim i stočarskim proizvodima. Razvoju trgovine doprinelo je uključivanje grada u željezničku mrežu Ugarske Monarhije. Sa željeznicom dopire i industrijalizacija u grad, naglo se povećava broj stanovništva, a ujedno se menja i lik grada.

Subotica kao nesumnjivo jedinstveni grad na celokupnom jugoslovenskom području, čije središte je okarakterisano objektima građenim u stilu secesije sa dominantnom mađarskom varijantom, poslednjih je godina mnogo uložila u očuvanje i revitalizaciju spomenika kulture. O tome svedoči kontinuirani rad Zavoda za zaštitu spomenika kulture od 1980. godine. Najugroženiji je bio objekat sinagoge, rad Komora i Jakaba i sanacija je još u toku. Godine 1982/83 izvršeni su značajni radovi na obnovi celokupnog enterijera Rajhl palate koja je prilagođena galerijskim potrebama. Služba zaštite neprestano vrši nadzor nad obnovom i očuvanjem monumentalne Gradske kuće. Najkontroverznija zaštita se odvijala na objektu Doma JNA, nekada hotelu Zlatno jagnje. Zbog trošnosti konstrukcije i potrebe vojske izgrađena je nova zgrada s rekonstruiranom pročelnom fasadom.

S obzirom na veliki broj imućnih trgovačkih porodica i njihove dobre poslovne veze sa Budimpeštom i Bečom i drugim evropskim centrima, Subotica se u to vreme mogla smatrati jakim kulturnim središtem. Grad ima željezničku stanicu, gimnaziju, muzičku školu — jednu od najstarijih u zemlji — pozorište, takođe među prvima u zemlji, a izdaje se i više dnevnih i nedeljnih novina. Uvodi se električna struja za osvetljenje, a već 1896. godine i tramvaj. Sport je na kraju 19. veka na zavidnoj visini, a prva bioskopska predstava održava se već 1902. godine. Ali o bogatstvu Subotice najupečatljivije svedoče brojne banke i ekspoziture koje se gotovo neshvatljivom brzinom otvaraju po gradu.

Naglo gomilanje bogatstva, mogućnost brzog putovanja do evropskih centara, rezultiralo je željom Subotičana da se i u njihovom gradu izgrade javni objekti, najamne i privatne palate, sakralni objekti, čijim bi se arhitektonskim rešenjima i lepotom mogli takmičiti sa budimpeštanskim novoizgrađenim objektima. Prkosni ponos stanovništva provincijskog grada dovodio je najznačajnija imena mađarske moderne, sve u cilju da se gradu podari što *gradskiji* izgled.

Tako se razvio treći tip stanovanja i zgrada, tip *gradskog stana* vlasnika koji nema više glavno boravište na salašu, nego mu je upravo kuća u gradu prioritetna. Prioritet *gradskog* stana doneo je novu senzibilnost stambenom prostoru, doprineo je subjektivnom doživljaju pojma stanovanja. Stan nije više samo privremeno boravište nego i dom u kojem se živi, spava, u kojem se rađa, umire u međuvremenu zabavlja i brine.

Upravo iz ovako senzibilnog pristupa pojmu stanovanja nastalo je jedno od najupečatljivijih arhitektonskih ostvarenja secesije, dom maštovitog i nemirnog arhitekta, subotičanina Ferenc J. Raihla, dom u kojem je danas našla mesto moderna galerija Likovni susret. Ali pođimo redom.

Prikazivanjem razvojnog puta secesije u Subotici ujedno će se prikazati i različiti postupci prilikom zaštite i revitalizacije ovih objekata. Način njihove upotrebe kao i različiti stepen očuvanosti iziskivao je i različite rekonstruktivne zahvate na njima.

Sa prvim, u potpunosti izartikulisanim objektom secesije srećemo se u Subotici 1902. godine. Taj rani objekat secesije u Subotici je jevrejska sinagoga koja je projektovana već 1899. godine, i to za potrebe grada Segedina. U Segedinu je ovaj projekat dobio samo otkupnu nagradu dok su ga Subotičani prihvatili i realizovali. Projektanti sinagoge su bili budimpeštanski arhitekti Marcel Komor (1868—1944) i Deže Jakab (1864—1932) koji su dali najupečatljiviji karakter centru grada Subotice izgrađujući i projektujući mnoge javne i privatne objekte za ovaj grad u stilu mađarske varijante secesije.

Subotička sinagoga je smeštena na periferiji zakonom zaštićenog gradskog jezgra. Dominira današnjim Trgom oktobarske revolucije, a zaštićena je 1967. g. (466/66, 14. 03. 1967. Novi Sad). O arhitekturi ovog objekta profesor arhitektonskog fakulteta u Beogradu Oskar Hrabovski napisao je 1976. godine: *Sem umetničke, estetske i materijalne vrednosti, objekat je i u konstruktivnom pogledu jedinstven i veoma redak u našim krajevima. Tesarska konstrukcija kupole je pravo inženjersko i zanatsko remek-delo, a sekundarna konstrukcija sa nekom vrstom armirano-betonskih rebara predstavlja pravu retkost u našim krajevima i s obzirom na vreme izgradnje (1902. god.), avangardni, a u isto vreme veoma uspešan poduhvat* (Hrabovszky, Oskar: Izveštaj o izvršenom pregledu i ekspertizi o stanju konstrukcije zgrade sinagoge u Subotici, Beograd 1976, str. 1).

Avangardnost subotičke sinagoge počinje od oblikovanja osnove, prelazi na noseće stubove, prerasta u izuzetnu kupolu, da bi najjači akcent dobila u oblikovanju dekorativnih detalja, u izboru materijala i motiva; ona je jednom rečju najsavršenije sazvučje novih tehnoloških dostignuća sa početka veka i vanredne inventivnosti arhitekta i majstora zanatlija koji su na ovom trgu stvorili remek-delo arhitekture secesije.

U suprotnosti sa evropskom tradicijom zidanja jevrejskih bogomolja, osnova subotičke sinagoge orijentisana je centralno, a ne longitudinalno. Centralna osnova je određena pomoću *osam čeličnih stubova, kružno raspoređenih u unutrašnjem prostoru sinagoge, stubova koji su polazna tačka za oblikovanje kupole i za celokupnu koncepciju objekta kao šatora*. Ti stubovi nose težinu spoljašnje kupole u koju je ugrađena drvena tesarska konstrukcija za koju je obešena opna unutrašnje kupole rađene od rabić-mreže. Za tako postavljenu kupolu dr O. Hrabovsky piše u već navedenoj ekspertizi: *... Unutrašnjost objekta, počevši od obloga čeličnih stubova, preko pandantiifa, lukova i naročito svodova centralne kupole obešeni su na noseću čeličnu i tesarsku konstrukciju kao jedinstvena opna u Rabitz — konstrukciji... koja čini najveći estetski, akustički i konstruktivni kvalitet objekta, koja je bogato i koloristički veoma lepo ukrašena... Rad na tako delikatnim delovima zgrade je tada bio rezultat inspiracije i detaljnih uputstava arhitekata na samom mestu, a u ve-*

likoj meri i izraz individualnog umeća majstora koji su izgrađivanjem tih elemenata stvarali svoja mala remek-dela majstora umetnika (op. cit.).

Rabić-opna natkriljuje centralni prostor sinagoge, obuhvata ga i podržava asocijaciju na Mojsijev šator u kojem su se čuvali sveti spisi tore.

Zahvaljujući ovako koncipiranom i statički osiguranom centralnom prostoru, spoljašnji zidni omotači mogli su biti tanki i izvedeni bez dodatnih potpornih elemenata. Oni ne moraju da nose težinu kupole nego se i sami naslanjaju na centralne čelične nosače. Otuda zgradi utisak lakoće. Suština arhitekture kao grane umetnosti da nematerijalni prostor materijalizuje za potrebe čoveka, u slučaju subotičke sinagoge u potpunosti je realizovana. Dodatni zidovi oblikuju prostor u pravougaonik sa glavnim segmentom okrenutim prema ulaznim portalima i narteksu.

Arhitektonska opna u svojoj je koncepciji potpuno podređena zahtevima stila secesije, tačnije mađarskoj varijanti toga stila. Najkarakterističniji od svih motiva narodne umetnosti — paunovo pero niže se i ponavlja na svim dekorativno obrađenim zidnim površinama ili u vidu aplikacija oko otvora, zidnog slikarstva ili ukomponovano u prelepe vitraže sinagoge. Pored vitraža noseći dekorativni materijali su pirogranit i gledosana keramika iz Pečuja te crveni mermer Badačnja. Svaki detalj, dekoracija, svaka površina na toj zgradi podređena je vitičastoj, valovitoj liniji secesije i njenim omiljenim bojama — ljubičastoj, plavoj, žutoj, crvenoj.

Tokom godina, a pogotovu posle II. svetskog rata sinagoga je gubila od svog sjaja i sve više propadala. Malobrojna jevrejska zajednica nije smogla ni snage ni sredstava da je održava i propada, pretilo je urušavanje kupole i celog objekta.

Darovnim ugovorom, potpisanim 1976. godine između jevrejske opštine i grada, sinagoga je predata na brigu Skupštini opštine i tada su započeti obimni radovi na sanaciji ovog objekta koji iz godine u godinu kontinuirano teku. Primarno je bilo spašavanje kupole, jer bi njenim urušavanjem celokupna arhitektonska koncepcija objekta bila narušena i osakaćena.

Statičar, Laslo Kiralj, zaposlen u subotičkom Standardprojektu izradio je projekat sanacije ovog vitalnog dela zgrade. Postavljene su hidraulične preseke koje su podigle kupolu tako da se celokupna tesarska konstrukcija nesmetano mogla zameniti novim materijalom. Posle izmene ovih vitalnih delova, kupola je ponovo spuštena i pristupilo se zameni dotrajalog spoljašnjeg omotača. Gornji deo dvostruke centralne kupole kao i četiri manje kupole na ugaonim tornjićima, prekrivene su novim bakarnim limom dok je monumentalni donji osmougaoni deo kupole prekriven gledosanim žolnai-crepom, takođe dopunjen i popravljen originalnim materijalom.

Odlukom Skupštine opštine, iz gradskog budžeta se svake godine izdvajaju određena sredstva namenjena daljoj obnovi ove zgrade. Zavod za zaštitu spomenika kulture preuzeo je zadatak izrade projekata kao i direktivni nadzor nad izvođačkim radovima. Zbog velike oronulosti objekta treba mnogo vremena i strplje-

nja za celokupnu restauraciju, a radovi se izvode etapno.

Sledeći korak u spašavanju ovog spomenika kulture je izvođenje hidroizolacije. Podzemne vode i vlaga uveliko su narušile zidno slikarstvo u unutrašnjosti sinagoge. Uporedo sa hidroizolacijom, ove 1988. godine predviđena je i rekonstrukcija veoma oštećenog zidnog slikarstva, rekonstrukcija originalnih boja i motiva koji se u vidu cvetnih prepleta protežu oko lučnih arhitektonskih oblika enterijera.

Završna, takođe delikatna faza bila bi obnova neobično lepih vitraža koji su većim delom uništeni. Stručnjaci Zavoda su već pripremili podloge na osnovu kojih se mogu identifikovati originalni oblici i kolorit koji prekrivaju prozorske otvore prelepog zdanja. Ali do konačne faze u dugom i napornom poslu revitalizacije sinagoge treba još puno toga uraditi, puno truda i sredstava uložiti. Zamišljena kao buduća koncertna dvorana i hram kulture i umetnosti, sinagoga će nesumnjivo biti jedan od bisera ovog secesijom inspirisanog grada.

Najkompaktnija i najavangardnija secesijska zaoštavština je zgrada Moderne galerije Likovni susret. Dugi niz godina je veo zaborava prekrivao i ime projektanta i godine nastanka ove jedinstvene zgrade. Tek novija istraživanja dovela su do začuđujućeg zaključka da je ta zgrada nadahnute i neponovljive secesije, zgrada koja svojim oblicima, koloritom i ukrasima podsjeća na vajarsko, a ne na arhitektonsko delo, rad subotičkog, lokalnog arhitekta Ferenc J. Raihla, arhitekta koji ju je projektovao za sebe kao dom i kao arhitektonski biro. (Kata Martinović Cvijin: Subotički opus Ferenc J. Raihla).

Ferenc Raihl rođen je 28. februara 1869. godine u Apatinu, gradiću kraj Dunava. Studije arhitekture završio je u Budimpešti i nakon toga je krenuo na studijska putovanja po velikim evropskim gradovima. Godine 1896. na duži se period nastanio u Subotici oženivši se kćerkom gradskog senatora. Objekti koje je gradio po Subotici imaju dvojaki karakter. Zgrade javnog karaktera kao npr. gimnazija ili Nacionalna kasina oblikovao je u stilu raskošnog baroka sa mnogo arhitektonskih detalja u vidu polustubova kartuša ili kupola. Drugi, prepoznatljiviji tip njegovih objekata je mešavina eklektike i dekoracije bečke secesije. Takvu dekoraciju je nanosio na zgrade banaka, hotela ili najamnih palata.

Poznavajući takve njegove radove, začuđujuće i zadivljujuće deluje mala palata u Lenjinovom parku koji je 1903/04. godine projektovao i izgradio za sebe (Istorijski arhiv III 14/903). Boravkom u Pešti, Raihl je upoznao mnoge mađarske arhitekta koji su se na prelomu veka opredelili za stil secesije, i to za mađarsku varijantu ovog stila. Karakteristike secesije — odbacivanje tradicije i imitiranja prohujalih stilskih formi, neobuzdane, konstrukcijskim zahtevima nespustavane forme pune zaobljenih, valovitih linija, a pre svega uvođenje bizarnog, neobičnog kolorita umesto monotonog sivila, — pružile su pogodno tlo za prevođenje secesijskih oblika u folklorne elemente inspirisane seoskim rukotvorinama. Secesijske boje: ljubičasta, plava, žuta, crvena, u neobičnim kombinacijama

i u neuobičajenom materijalu — staklu, drvetu, keramici — podudarale su se sa bojama i materijalima upotrebljavanim za ukrašavanje zgrada po selima Erdelja, Erdelja koji je za mađarske umetnike bio ono ne-taknuto, evropskom civilizacijom još ne iskvareno mesto koje je služilo kao neiscrpna riznica za proučavanje originalnih rukotvorina folkloru, običaja i konstrukcije kuća — pre svega drvenih.

Udubljujući se u tokove takvih zbivanja među mađarskom avangardom i naš arhitekta je u jednom trenutku, kada je radio za sebe i svoju dušu, odbacio sve one stege i šablone koje su ga do tada raznim naredbama obavezivale i stvorio je takve oblike koji zapanjuju i zbunjuju, koji prkose suštini građevinskog materijala i zakonima konstrukcije, oblike kojima su se njegovi savremenici divili, a koji zadivljuju i danas. Rajhlova palata je zakonom zaštićena 1973. godine (02-167/2, 5. 3. 1973. Novi Sad).

Dolazeći od željezničke stanice, u mimohodu pored stoletnih platana, u trenutku pleni pogled jednospratnica sa monumentalnim ulazom smeštenim na središte fasade, a predstavlja stilizovanu, nadole okrenutu formu srca — motiva koji je u bezbrojnim varijacijama arhitekti bio glavna inspiracija za dekorisanje njegovog sa ljubavlju izgrađenog doma. Monumentalna dimenzija ovog portala na magičan način dočarava kapije baroknih dvoraca. U donjim *zaobljenim* formama srca oivičenom keramikom nastaloj u pečujskoj fabrici keramike Žolnai, uglavljen je cvetni parapet ograde od kovanog gvožđa. Široki segmentni luk monumentalnog portala prati niz keramičkih cvetova izvedenih iz kombinacije srca, lala. Prva, ulici najbliža vrata do kojih se stiže preko nekoliko stepenika od crvenog badačonskog mermera, formirana su ponovo u obliku predimenzioniranog srca — sada pravilno okrenutog — od kovanog gvožđa, ispunjenog cvetnim prepletima vijugavih, nemirnih linija. Ulazni deo portala sa svake strane nadrastaju po jedan toskanski stub od mermera. Stubovi pridržavaju zatvorenu lođu na prvom spratu i balkone sa svake strane lođe. Dekoracija željezne ograde balkona je bogatija i raskošnija nego na prizemlju, a udarni motiv je ponovo stilizovano srce. Zidovi balkona kao i mnogobrojni cvetni detalji fasade sačinjeni su od mozaika izvedenog u skupocenom kobaltnom plavom muranskom staklu oplemenjenom zlatnim detaljima. Glavni akcent spratnog dela fasade je po jedan zeleno obojeni drveni erker. Uticaj Erdelja i mađarske varijante secesije je najočigledniji na ovim lođama koje su izrezbarene perforiranim motivima uzetih sa seoskih kapija Erdelja, a koje iznova variraju na zgradi često potenciran oblik srca.

Ovu neobičnu fasadu kruniše keramički venac, prateći liniju petorostruko zalomljene atike, najistaknutije iznad portalnog dela, koja je još potencirana porodičnim grbom izrađenim za tu zgradu u keramici.

O raskoši i bogatstvu unutrašnje opreme kuće možemo samo naslućivati iz opisa još žive arhitektove čerke Ilone, koja živi u Budimpešti. Nameštaj, zidne obloge od kože i tekstila, slike, porcelan i keramike dopunjavali su raskošnost eksterijera u interijeru. Na žalost objekat je tokom svoje istorije prelazio iz ruke u ruku i mnogo toga je uništeno i odneseno. Najteži

trenutak u istoriji zgrade je bio propast Raihla, njegovo bankrotstvo 1908. godine, kada je sva pokretna imovina iz palate data na javnu licitaciju i prodaju.

Rajhlova palata nije bila samo neobična po svojoj lepoti i raskoši nego za to vreme i po neobično funkcionalnom rasporedu prostorija. Prizemlje zgrade je pre svega bilo podređeno potrebama projektnog biroa, prostorima za iznajmljivanje i smeštaju posluge. Sprat je bio odvojen za nesmetan i lagodan život bogate građanske porodice. U prizemlju je levo od ulaza bila prostorija za posluhu, a desno je bila garderoba za goste koji su posećivali porodicu Raihl. Na nju se nadovezivala prostorija koja je vodila u poslovni prostor — trgovinu.

Iza kuhinje u levom delu zgrade nalazila se kancelarija arhitekta koja je imala ulaz sa dvorišne strane objekta. Interesantan detalj mala je prostorija za telefon smeštena u neposrednoj blizini biroa, kao i interni lift koji je vodio iz kuhinje do velike trpezarije na spratu. Ta trpezarija je najinteresantnija soba namenjena gostima. Jedan njen zid, okrenut ka vrtu, prelazi u staklenu zimsku baštu, nezaobilazni detalj na mnogim vilama i porodičnim zgradama secesije. Stakla bašte su bila načinjena od raznobojnog muranskog stakla sa cvetnim motivima. Na drugom kraju prostorije, kao pandan ovom bogatstvu boja i sunčeve svetlosti, pojavljuju se dva kamina u uglovima prostorije sa vratima od mesinga perforirana cvetnim motivima u koje su uložene raznobojne ploče alabastera. Dečija soba sa sobom za guvernantu bila je u zadnjem krilu zgrade, daleko od buke dnevnog života, a spavaća soba je funkcionalno bila povezana sa garderobom i raskošnim kupatilom. Porodica nije dugo uživala u lepotama svoga doma. Godine 1908, propašću arhitekta, zgrada se seli iz vlasništva u vlasništvo i konačno je, 1948. godine postala deo gradske kulturne baštine, u kojoj je bio smešten muzej. Za potrebe muzeja su, na žalost, sve prostorije bile obojene belo, uništene su zidne slike, tapete, kožne zidne obloge. One su ostale samo u sećanjima pojedinaca. God. 1973. zgrada je proglašena spomenikom kulture, najviše A kategorije. Uskoro ponovo menja vlasnika, predata je na trajnu upotrebu Modernoj galeriji Likovni susret, a muzej se seli u zgradu Gradske kuće.

Nerešeno grejanje, prokišnjavanje i loša hidroizolacija, godinama su nagrizali i ruinirali ovaj prelepi objekat secesije. Tokom 1984. godine izgrađeni su projekti za sanaciju i restauraciju celokupnog objekta koja je u svojoj I fazi i realizovana. Sredstva za obnovu ove zgrade obezbeđena su delom iz samodoprinosu, delom od SIZ-a za kulturu Subotice i Vojvodine.

Tom prilikom je izvršena kompletna hidroizolacija podruma i zidova, uvedeno je gradsko grejanje, popravljena krovna konstrukcija, a vršeni su i neki zahvati u interijeru zgrade. Posle polaganja novog parketa i ličenja zidova pristupilo se rekonstrukciji onih delova interijera koji su se još mogli obnoviti. Uz pomoć Međupštinskog zavoda za zaštitu spomenika kulture Subotica ustanovljen je prvobitni kolorit ulaznog hola. Motivi srca i cvetnih prepleta zaživeli su originalnim plavim, zelenim, crvenim koloritom koji odgovara koloritu vitraža u tim prostorima. Do tih boja došlo

se skidanjem slojeva koji su tokom godina nanošeni za zidne površine. Iako se prilikom rekonstrukcije težilo vraćanju što identičnijih boja, ipak današnje fabrički mešane boje ne mogu u potpunosti dočarati originalni tonalit i nijanse rađene 1904. godine.

U gornjim prostorijama rekonstruisani su štukturni ukrasi stropova. Vera Počuča, vajar Zavoda za zaštitu spomenika kulture, strpljivim je radom čistila te ukrase od nataložene prašine i raznih premaza. Ujedno je izradila i nedostajuće elemente koji su aplicirani na odgovarajuća mesta. Galerijski interijer je dopunjen specijalnom rasvetom, visećim reflektorskim svetlećim telima koje je projektovao arh. Goran Martinović, a koji su izvedeni u mesingu i odgovaraju secesijskom duhu objekta.

Iako ulična fasada ovom prilikom nije uređivana, obnovljen je dosta oštećeni fasadni mozaik izrađen od muranskog stakla. Obnovu je izveo Stanišić, vitražista iz Sombora. Trenutno je u toku obnova ograde na dvorišnom delu zgrade koja je tokom gradnje susedne Robne kuće *Beograd* poprilično oštećena. Originalni projekti za ogradu nisu sačuvani, ali se na osnovu fotografija sačinila dokumentacija o izvornom liku ove, takođe srcolike dekoracije. Izradom ove ograde sprečice se dalje devastiranje i uništavanje dvorišne fasade zgrade Likovnog susreta.

Treći je objekat secesije koji je poslednjih godina u Subotici obnovljen, zgrada Doma JNA. Obnova te građevine neobična je i sporna. Dom JNA je prvobitno bio hotel i kafana *Zlatno jagnje* u vlasništvu bogatog veleposednika i trgovca Andraša Lihtnekera. Nalazi se u glavnoj ulici, danas u srcu pešačke zone, Ulici Borisa Kidriča. Hotel na ovom mestu datira još iz polovine XIX veka. Godine 1893. (Istorijski arhiv: ep. eng. VIII 1/893) bio je podignut na sprat. Projekte adaptacije je izradio subotički arhitekta Nandor Vagner. Tom prilikom zgrada je dobila izgled većine zgrada građenih po Subotici u stilu eklektike. Svoj secesijski lik Hotel *Zlatno jagnje* dobio je tek tokom 1904. godine kada je nanovo pregrađivan, i to prema nacrtima subotičkog arhitekta Titusa Mačkovića. Atribuiranje ovog objekta u Mačkovićevo opus je u Subotici dugo bilo osporavano. Međutim, novinski članci iz vremena otvaranja hotela, te Mačkovićevo projekat za najamnu palatu koja je po stilu identična *Zlatnom jagnjetu*, govore u prilog ovog arhitekta (Istorijski arhiv Subotica: III tan. 244/904; zbirka projekata: najamna palata 1912—42).

Hotel *Zlatno jagnje* lep je primer Jugendstila, neuobičajenog za ovaj grad u kojem dominira mađarska varijanta secesije. Arkadni portali, deone šipke prozora u obliku slova Y te vegetabilna ornamentika, koja se vertikalno spušta niz ravno fasadno platno, dopunjavali su se sa lepezastom staklenom markizetom koja se širila iznad ulaza postavljenog na krajnji deo fasade. Markizeta je prilikom bombardovanja grada u II svetskom ratu uništena. Zgrada je u svom izvornom liku trajala sve do 1985. godine kada je odlučeno da se u Subotici izgradi novi Dom JNA. Jugoslovenska narodna armija bila je spremna uložiti sredstva u adaptaciju i obnovu već postojeće građevine uz uslov da se kapacitet zgrade poveća na račun njenog dvorišnog dela.

Fasada zgrade je zaštićena u sklopu zaštite cele ulice kao ambijentalne vrednosti i njen izgled se nije smeo devastirati. (Međuopštinski zavod za zaštitu spom. kulture 110-2 od 30. 12. 1986). Ipak, neka statička proračunavanja uverila su stručnjake iz Instituta za građevinarstvo, koji su radili razradu projekta da prvi deo objekta neće izdržati rušenje unutrašnjeg dela te da će se sam urušiti. Postojala su i druga mišljenja. Zavod za zaštitu spomenika kulture naručio je ekspertizu u Beogradu kod prof. Miće Dimitrijevića sa Arhitektonskog fakulteta, katedre za statiku, kojom je dokazana statička ispravnost i izdržljivost prednjeg dela objekta te nepostojanje nužnosti njegovog rušenja. Ipak, celokupna zgrada nekadašnjeg Hotela *Zlatno jagnje* srušena je, na njenom mestu podignut je novi objekat sa identičnom fasadom nekadašnje secesijske zgrade, dok je unutrašnjost potpuno podređena savremenim potrebama vojske. Ponovna izgradnja već srušene zgrade omogućena je preciznim merenjima i dokumentacijom stručnjaka Zavoda za zaštitu spomenika kulture, ipak vršene su neke kvazi funkcionalne izmene. Prizemlje objekta dobilo je lučne forme portala, ali u njih nisu ugrađeni stakleni izlozi i stolarija, nego je prednji front zgrade uvučen tako da stvara arkadni prolaz — terasu, na kojoj je letnja bašta restorana Doma JNA. Iza secesijske fasade otvara se veliki, savremeni prostor rađen prema nacrtima arh. Ive Antića i njegovih saradnika iz Beograda. Suprotnost između glavne fasade i sporedne, iz male ulice Vuka Karadžića, suviše je očigledna i nametljiva te potencira utisak pozorišne kulise kojim danas odiše obnovljena secesijska fasada Hotela *Zlatno jagnje*.

Objekat secesije na čijem održavanju se kontinuirano radi i koji je pod stalnim nadzorom grada jest — Gradska kuća, zaštićena 1967. god. (466/66, 14. 3. 1967. Novi Sad). Građena je u stilu mađarske varijante secesije po projektima budimpeštanskih arhitekata Marcella Komora i Dezsöa Jakaba. Projekti za zgradu izrađeni su 1907. godine, dok je gradnja trajala 1908—1910, a uređenje interijera do 1912. godine (Istorijski arhiv: zbirka projekta — Gradska kuća).

Iako u konstrukciji gradske kuće nema avangardnih novina kao pri projektovanju sinagoge, njena arhitektonska koncepcija, postavka osnove, arhitektonskih i dekorativnih detalja te funkcionalni raspored prostorija donosi novo shvatanje arhitekture kao dela prostora. Komor i Jakab subotičku su Gradsku kuću postavili na pravougaonu osnovu pri čemu prostorije čine omotač za unutrašnja dvorišta. Stepenište i sanitarije smeštene su u uzdužne hodnike koji spajaju dva paralelna duža ulična trakta tako da dvorišni prostor dele na četiri manja dvorišta. Ovakvom orijentacijom prostorija, arhitekti su postigli da su sve kancelarije okrenute prema uličnim delovima, komunikacioni hodnici su prema dvorištu, a stepenište i sanitarije su od svih kancelarija podjednako udaljeni. Reprezentativne prostorije gradonačelnika i velikog župana bile su okrenute prema glavnom trgu grada, danas Trgu Republike, dok su službenici dobili svoje prostorije u paralelnom traktu okrenutom prema Trgu slobode. U tom traktu je i službeni ulaz, za stranke koje poslom dolaze u tu zgradu.

Pročeonom, severnom fasadom prizemlja dominiraju veličanstvene arkade, izvučene pred fasadno platno, i to ispred dva krajnja i centralnog, najreprezentativnijeg rizalita. Arkade centralnog dela uvode u predvorje — vestibul, koji je sa obe strane oivičen manjim prostorijama, podnožjem dvaju tornjeva. Prizemlje se sa obe strane nastavlja u poslovne prostore; u levom delu nekada je bila gradska kafana, danas degustacioni centar *Agros*, a na desnoj strani je bila prodavaonica Jakabovog tasta Vilmoša Tausiga, danas Kreditna banka i prodavnica nameštaja. U paralelnom prizemnom traktu nižu se mnogi manji poslovni prostori — trgovački lokali. I ova fasada je naglašena u centralnoj osi, u njoj je smešten službeni ulaz, manje reprezentativan od svečanog, ali takođe dekorativno obrađen u skladu sa celim izgledom zgrade. Nivo prvog sprata je najreprezentativniji. Na prvom spratu su smeštene kancelarije predsednika opštine i prateće službe. Iznad arkada i vestibila prizemlja prostire se velika prostorija u koju je smeštena glavna većnica. U kubusu dva tornja su dve manje većnice — zelena i žuta. Zelena većnica je prvobitno bila prostorija velikog župana, a žuta — gradonačelnikova službena prostorija. U paralelnom traktu južnog dela zgrade ceo prvi sprat je namenjen poreskom odeljenju. Celokupan prostor je koncipiran tako da prihvati veliki broj posetilaca koji službeno dolaze u ovaj deo zgrade. Deo okrenut ulici namenjen je malim kancelarijama, dok se ispred kancelarija celom dužinom proteže prijemni hodnik za 1000 ljudi. Hodnik je poduprt stubovima oko kojih su postavljene neobično lepe *plave* klupe od drva koje oplemenjuju taj dugačak i jedinstven prostor.

Raspored prostorija drugog sprata isti je kao i na prvom. Prostorije trećeg sprata smeštene su u potkrovni deo. Krovnu konstrukciju prekidaju prostorije, prvobitno građene za zatvor, a danas dodeljene Istorijskom arhivu. Prostorije se nalaze u centralnom delu, grupisane oko srednja dva dvorišta. Taj deo se na fasadi ogleda u zabatnim zidovima, atikama s uskim prozorima. Osim tih centralno orijentisanih prostorija, upotrebni potkrovni prostori se nalaze i na užim fasadama, u njihovom centralnom delu i delu okrenutom prema Trgu Republike. Danas su tu smešteni ateljei umetnika i prostorije Međuopštinskog zavoda za zaštitu spomenika kulture. Iako se nalaze neposredno u krovu, i na četvrtom nivou su upotrebne prostorije. One su smeštene u krov južnog trakta. Pripadale su zatvorskom delu, a opremljene su terasom okrenutom prema dvorištu. Terasa je služila za šetalište zatvorenika, kako oni ne bi svojim prisustvom u donjim delovima zgrade ometali zvanične posetioce zgrade. Nad zgradom dominira toranj visine 76 metara na kojem je vidikovac i sat, prvobitno opremljen i svetlosnim efektima prilikom izbijanja punog sata.

Sveobuhvatna dekoracija interijera i eksterijera Gradske kuće podređena je mađarskoj varijanti stila secesije. Noseći dekorativni elementi su u formi pannonih pera, karanfila, lale ili srca, a drvorezbarije interijera obogaćene su još i motivima sunca i polumese — pozajmljenih sa nadgrobnih nišana seljaka iz Erdelja. Materijal u kojem je dekoracija izvedena na

fasadi tokom velike obnove severne fasade 1986. godine potpuno je zamenjen bihacitom.

Na fasadama se još u bogatstvu boja pojavljuje keramika iz Zolnaijeve fabrike u Pečuju. Ona se nastavlja u svečanim prostorijama pogotovo na glavnim komunikacionim hodnicima, dok su većnice bogato obložene rezbarenim drvom sa cvetnim secesijskim ornamentom. Dominantu u ukrašavanju interijera čine i vitraži na prozorima svečanog, severnog dela zgrade kao i glavne većnice. Po kvalitetu su dvojaki, radili su ih dvojica slikara — vitražista. Motive sa mađarskim legendarnim kraljevima u svečanoj većnici radio je poznati slikar secesije u Mađarskoj Šandor Nađ, osnivač umetničke kolonije u Gödöllöu 1903/1904. godine. Ostale vitraže je u svojoj radionici u Budimpešti pripremio vitražista Mikša Roth. Gradska kuća je objekat koji iziskuje neprekidno održavanje. Zakupnine u ovom objektu namenjene su isključivo investicionom održavanju i popravkama u ovom objektu. Za ispravnost održavanja brine Zavod za zaštitu spomenika kulture koji takođe ima prostore u toj zgradi.

Tokom poslednjih godina izvršene su značajne popravke i restauratorski zahvati i u interijeru i eksterijeru objekta. Najznačajniji restauratorski zahvat bio je uređenje celokupne severne fasade, što je podrazumevalo čišćenje zbučke od opeke i ponovno malterisanje kao i zamena svih kamenorezačkih delova kojim obiluje ova fasada, a koje je zub vremena prilično nagriza. Kamen pešćar nije mogao duže odolevati vetrovima, kiši i prašini. Godine 1985. napravljen je sanacioni program, uslove za obnovu fasade izdao je Zavod za zaštitu spomenika kulture, a sve vajarske i kamenorezačke radove izveo je subotički akademski vajar Sava Halugin. Materijal i izvođačke radove obezbedio je Bihac iz Bihaća.

Istovremeno je pripremljeno i uređenje prvog, reprezentativnog sprata Gradske kuće u koje se uselilo predsedništvo grada. Tom prilikom je desni deo prvog sprata potpuno restauriran. Projekte i nadzor vršio je akad. arh. Endre Levai iz Zavoda za zaštitu spomenika kulture. Trenutno je u toku adaptacija i drugog dela prvog sprata u koji će biti smešteni izložbeni prostori Gradskog muzeja. Projekte za adaptaciju muzeja kao i za muzejsku postavku izradio je prof. Pališaški iz Beograda, koji je radio i etnografski muzej u Beogradu. Oko pravilnosti muzejske postavke vode se žučne rasprave. Prof. Pališaški je predvideo mnogobrojne staklene vitrine za izlaganje muzejskih izložaka, dok teoretičari savremene muzeologije tvrde da je taj način izlaganja prevaziđen. U slučaju Gradske kuće kao spomenika kulture važna je činjenica da se u interijeru ništa ne menja. Jedini su dodatak stakleni pregradni zidovi koji dele muzejski deo objekta od predsedništva. Važna je činjenica da se tim zahvatima obnovio spomenik kulture izuzetnog značaja i da će tako orijentisanom upotrebom biti zagarantovano kontinuirano održavanje zgrade. Zavod za zaštitu spomenika kulture ima stalni nadzor nad svim radovima koji se vrše u bilo kojemu delu ove građevine.

Poslednji objekat koji bih navela, a koji još nije obnovljen, je Velika terasa na Paliću. Projekti za sve-

obuhvatnu obnovu te zgrade izrađeni su i čeka se na njihovo izvođenje.

Godine 1909, kada je Velika terasa projektovana, radni naziv joj je bio *Kafé, restoran i plesna dvorana*. Prolazeći alejom od vodotornja kroz šumu Palića, a na putu do jezera, nailazimo na masivni luk koji premošćuje aleju. On je u arhitektonskom sklopu toga objekta, a omogućuje sagledavanje celokupne vizure aleje — od njenog početka kod vodotornja do jezera.

Izgradnja Velike terase okončana je 8. jula 1911. godine. Imala je višenamensku funkciju. Njeno istočno krilo, bilo je namenjeno kafani i slastičarnici u prizemlju te priručnoj kuhinji, a u zapadni deo bio je smešten veliki restoran sa pravom kuhinjom. Oba prostora su dopunjena otvorenim, natkrivenim terasama, nepravilno izdužene i pri uglovima eliptično zaobljene osnove. Spratni deo bio je namenjen velikim zabavama i balovima. Centralni deo sprata, orijentisan prema vodotornju, rezervisala je velika plesna dvorana. Na nju se — prema jezeru — nadovezivala pozornica iza koje je bila još jedna manja, namenjena kamernim predstavama. Pročeonim delom sprata koji povezuje dva osnovna trakta objekta, a koji je orijentisan prema jezeru, proteže se terasa sa ogradom i rašljastim nosačima izrađenim u hrastovom drvu.

Originalni izgled pročeoone fasade Velike terase, okrenute prema vodotornju, prvobitno je bio dopunjen apsidalnim celinama do visine sprata. U njima su bili locirani kiosci za potrebe gostiju. Ti su delovi bili drveni, a srušeni su prilikom neke tobožnje obnove zgrade sedamdesetih godina.

Odluka o temeljnoj rekonstrukciji zgrade done-sena je 1985. godine. Radna organizacija *Palić, Zoološki vrt i Regionalni park Palić-Ludoš*, u čijem posedu se nalazi Velika terasa, poverila je Društvu arhitekata Subotice organizaciju i provođenje javnog, anonimnog konkursa uz predlog utvrđivanja namene i uređenja prostora toga objekta. Uslove i podloge za konkurs izradio je Međuopštinski zavod za zaštitu spomenika kulture, a konkurs je bio raspisan za stručne organizacije, fizička i pravna lica sa teritorije SR Srbije — SAP Vojvodine.

Na osnovu izveštaja o radu Ocenjivačkog suda, kome je predsedavao arh. G. Martinović, od 15. 6. 1985, dodeljene su tri nagrade i tri ravnopravna otkupa, kako je i bilo predviđeno propozicijama konkursa. Nagrade su dobili sledeći autori:

I nagrada

Autor: Sava S. Subotin, arh.

Saradnici: Branislav Vukajlov, arh.

Miloslav Vukajlov, pejz. arh.

Milan Sajinović, građ. inž.

Svi iz Novog Sada.

II nagrada

Autor: Đorđe Mijić, arh.

GRO *Dušan Staničkov*

OOUR *Projektni biro* — Sombor.

III nagrada

Autor: Slavica Kovač, arh.

RO *Standardprojekt*, Subotica.

Na osnovu idejnog rešenja prvonagrađenog rada, glavni projekat je izrađen u Institutu za građevinarstvo SAP Vojvodina iz Subotice, i završen je krajem 1986. godine. Kompletan projekat interijera izradio je autor Sava S. Subotin sa saradnicima takođe do kraja 1986. godine. Program za uređenje prostora Velike terase utvrđen je na osnovu idejnog rešenja prvonagrađenog konkursnog rada i verifikovan je kroz glavni projekat.

Osnovni koncept uređenja prostora je sledeći:

SUTEREN

- Nacionalni restoran, u zapadnom krilu,
- Kuhinja sa pratećim ekonomskim prostorom povezana podzemnim servisnim hodnikom sa restoranom, u istočnom krilu.

PRIZEMLJE

- Diskoteka, u zapadnom krilu, vertikalno povezana sa restoranom u suterenu,
- Kafana slastičarnica, u istočnom krilu.

1. SPRAT

- Univerzalna dvorana za održavanje kongresa, estradnih i kulturnih manifestacija sa holom i barskim pultom.

POTKROVLJE

- Mala sala za konferencije sa 30 sedišta.
Natkrivene terase su u funkciji restorana, odnosno kafane slastičarnice.

Projektom je predviđena savremena tehnološka oprema, dok je detaljnim projektom interijera razrađena dispozicija i specifikacija kompletne opreme u objektu, definisana je obrada podova, zidova, i stropa, a projektovani su i specifični elementi rasvete od stakla i mesinga, u duhu secesije. Sem opreme za kuhinju i određenog mobilijara kao što su stolice, fotelje i stolovi, sva ostala oprema je unikatno projektovana, analogno konceptu celokupnog interijera koji je projektovan u duhu neosecesije s obiljem detalja u ogledalu, staklu, mesingu sa svetlosnim efektima. Do realizacije ovog uspešnog projekta na žalost još nije došlo. U planu razvoja Palića ovaj objekat je nezaobilazan i njegova rekonstrukcija se očekuje u dogledno vreme. Završetkom Velike terase zaokružila bi se celina obnovljenih objekata u stilu secesije na području Subotice. Tako bi svi značajniji i zakonom zaštićeni objekti secesije zablistali u novom, obnovljenom ruhu.

Iako u uvodu nisam navela, na kraju ovog izlaganja dodala bih još jedan primer obnove secesijske

zgrade, ali koja je povezana sa obnovom, tj. sanacijom celokupnog jezera Palić. Radi se o ženskom kupalištu koje u vidu sojenice počiva na površini jezera. Projektanti su takođe Komor i Jakab, a projektovali su zgradu tokom regulacije banje Palić 1908—1912. godine. Tom prilikom su osim opisane Velike terase, izgradili vodotoranj, žensko kupalište, ledaru, muzički paviljon te spomen-česmu u znak sećanja na veliku obnovu ovog letovališta.

Ženski štrand je, za razliku od ostalih objekata, u potpunosti izrađen od drva i najbliže je svom uzoru, drvenim gradnjama dalekog Erdelja.

Godine i delovanje vode, doprinele su velikim oštećenjima na nosećim šipovima-sojenicama i kupalište je počelo da tone. Prva oštećenja su konstatovana prilikom isušivanja i sanacije celokupnog jezera 1970. godine. Tom prilikom su drveni stubovi zamenjeni betonskim, a drveni molo uklonjen i izbetoniran. Takve intervencije su se pokazale neefikasnim i neadekvatnim. Beton je pod uticajem leda počeo pucati i štrand je iznova tonuo. Godine 1982. izvršena je detaljna analiza grešaka na prvim radovima. Analizu je izvršio Institut za građevinarstvo SAP Vojvodine iz Subotice. Došlo se do poražavajućeg zaključka da se deo objekta ponovo mora demontirati, šipovi izmeniti prema drugim statičkim i konstruktivnim principima i nanovo sastaviti drveni objekat, ovog puta sa drvenim molom, kakav je prvobitno i postojao. Godine 1985. IGV ponovo je izradio studiju sanacije ženskog štranda. Bio je to plato za sunčanje koji je bio najugroženiji (Sanacija dela ženskog štranda — platoa za sunčanje IGV projekat E-2962). Tom prilikom izrađeni su betonski blokovi temelja u koje su ugrađeni impregnirani drveni šipovi — bagremovi stubovi. Oko šipova postavljeni su betonski zaštitni prstenovi koji reaguju na visinu vodostaja i delovanja leda. Na bagremove stubove naslanja se gornji deo konstrukcije, i to svlačionice, plato za sunčanje i glava platoa, rađeni u impregniranom drvu, i to od borove građe.

U delu sa kabinama dodat je muški i ženski sanitarni čvor, objekat je snabdeven vodom, kanalizacijom i električnom instalacijom.

Gornja konstrukcija nije dirana. Prvom celokupnom restauracijom vezana je za podužne noseće grede ankerima. Celokupan kompleks palićkog letovališta zaštićen je 1983. godine. Rešenjem Zavoda za zaštitu spomenika kulture, Subotica 151/30. 12. 1983.

U poslednjih pet godina u Subotici se sistematski radi na obnovi svih objekata u zaštićenom jezgru grada. Obnovljeni objekti secesije čine vitalni deo ovog grada i obrazuju njegovu prepoznatljivu i prisnu sliku.

To date, Gjuro Szabo wrote about Trakošćan, and generally this is, unfortunately, all that we have got. Such a situation, however, may have resulted from Szabo's belittling attitude towards Trakošćan. Therefore, the aim of this presentation is to break this wall of silence down and point to the value of the castle. Respecting the given topic, it will be focused on the second Trakošćan, i.e. Juraj Drašković's Trakošćan and its reconstruction in the 19th century.

The reconstruction carried out by so far unknown constructors from Styria is valuable and interesting for its completeness and harmony. Respecting, though, the historical stratification of the localization and the original fortification-like character of the object, they have created a completed ambience where nature, premises and its parts speak the one and the same language.

In addition, comparing the Trakošćan of today to that for Juraj's time, we conclude that during about 100 years of its owners having lived in Trakošćan after the reconstruction, further alterations and rearrangements were made. An attempt will be made here to recall these changes and differentiate them from what is attributable to the period of reconstruction.

Marija Stagličić

DEVELOPMENT OF MODERN ZADAR

In this paper, a period between 1868 and 1914 is discussed from the viewpoint of the development of modern Zadar, with special reference to destruction of walls and construction of new parts of the town, having created new outlines of the town of Zadar that are still obeyed nowadays. Various current achievements, from technical and industrial through civilizational and town-planning-related, allowing Zadar to include into the European culture quite early, are mentioned, giving special emphasis to particular buildings as examples of architecture quite comparable to the European trends of the time (neo-styles, Secession).

Žarko Domljan

COLLEGE OF FORESTRY AND AGRICULTURE IN KRIZEVCI

The College of Forestry and Agriculture in Križevci, founded in 1860 by the State Government in Zagreb, in order to promote the country and agriculture, was the first school of this type in Croatia and on Balkan. For decades, it was the only source of experts in the field. The more so, the Zagreb University Schools of Forestry and Agriculture, and of Veterinary Medicine were derived from the aforementioned College at the beginning of the 20th century. The College in Križevci was the first educational institution in Croatia constructed according to a plan. By the construction of buildings, their rational arrangement, cultivated parks and gardens, the College had, besides lectures, great influence in improving the esthetic culture of its attendants. On the basis of the original plans and projects, published here for the first time, history of the College construction and its multiple transformation through the final assignment of the complex as a large recreation area, thus defining the eastern of Križevci in terms of town-planning.

Kata Martinović Cvijin

SECESSIONIST ARCHITECTURE IN SUBOTICA AND ITS RECONSTRUCTION

Subotica, as undoubtedly a unique town on the territory of Yugoslavia, with its center characterized by buildings constructed in the Secessionist style in the predominantly Hungarian variant, has invested considerably in the preservation and reconstruction of cultural monuments, as demonstrated by continuous activity of the Institute of Culture Monuments Protection since 1980. The synagogue, designed by Komor and Jakab, was most severely endangered, its reconstruction being still under way. In 1982/83, much work was done in the reconstruction of the complete Rajhl Palace interior, which has been adapted into a gallery. The Protection Service has been continuously engaged in supervising reconstruction and preservation of the monumental Town Hall. Most controversial action of preservation was that on the Yugoslav Army Hall, formerly the Golden Lamb Hotel. Because of quite a ruinous construction and the needs of the Army, new premises were built with a reconstructed front.

Željka Čorak

ZAGREB CATHEDRAL AND THE 19th CENTURY

When interpreting the 19th century in Croatia, Zagreb Cathedral certainly occupies the leading place among the monuments to be considered, showing relationships between history and historicism, illustrating abundant vegetation of European historicism but at the same time confirming the personality of Herman Bollé, a world-known architect. Starting from the general points of his time and respecting particularities of his own work, he succeeded in achieving high individual creations. The Cathedral reveals structural modernism of the age formally evoking expressive forms of the past epochs. It shows interrelations between a central monument and the context of the town having restored and re-built it. In the 19th century, Zagreb Cathedral was not merely a monument symbolizing united Zagreb, but also a monument uniting Zagreb and, the more so, confirming the town had really reached European values in the 19th century town-planning.

Olivera Radovanović

EVALUATION AND PROTECTION OF ĐORĐE TABAKOVIĆ'S ARCHITECTURE

Between 1927 and 1940, Novi Sad was all over a large site of construction. A new generation of the town population required new architecture, and started building sport premises, cinemas, public buildings, sanatoriums, etc. Most of those new buildings were designed by the architect Đorđe Tabaković. He was educated in Budapest, on the principles of the then prevailing academism and secessionist thought, and acquired wide knowledge and European culture. Numerous public and private buildings have remained as silent proofs of strivings, talent and skill of this competent architect. These works, however, have not yet been profoundly studied or properly evaluated. Therefore, this paper is focused on the analysis of these very buildings to allow their evaluation and eventually an appeal for protection of modern architecture designed between two wars to be adequately performed and communicated.